

Egy tiszta politikai forradalom

Az 1948-as megrázkódtatások óta a magyar 56 volt Európában az első *tiszta politikai forradalom* abban az értelemben, hogy nem vesztett háború okozta válságból született, mint a párizsi Kommün, az orosz 1905 és 1917, vagy a magyar és német 1918/19 évi forradalmak, hanem egy *zsarnoki rendszer totális legitimációs válságából*. Hogy « tiszta politikai forradalom », ez annyit jelent, hogy a főszereplőit mozgató motívumok egyedül *a társadalmi rend struktúrájával* és nem külsőleges tényezőkkel kapcsolatosak (mint például a béke kérdése 1917 februárjában és később is). 1956 esetében a szociális forradalom « mechanikáját » zavartalan megvilágításban, úgy szólván laboratóriumi körülmények között szemlélhetjük.

Nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy Magyarország 1956-ban ezért válhatott a tiszta politikai forradalom tankönyvi példájává, mert az uralkodó réteg *totálisan* elvesztette legitimációját. A társadalmi létnek nem volt egyetlen olyan vonatkozása sem, amelynek tekintetében Magyarország ne lett volna a legmegalázottabb, a legösszetörtebb, a legnyomorultabb Kelet-Európában. A térség egyetlen országa, ahol a területi változások csupán veszteséget jelentettek. A rendőrterror, mely válogatás nélkül irányult fasiszta háborús bűnösök, egykori burzsoák, a rendszer vélt vagy valóságos ellenségei, időnként pedig egyenesen a rendszer egyes alapítói ellen — és amely terror volt, nem törvényes bűnüldözés — elviselhetetlen méreteket öltött. A 10 milliós lakosságból körülbelül 300.000 ember került internáló táborokba, ezek

a rendőrbíráskodástól függtek (még csak nem is a korszak felette problematikus « legális bíráskodásától »). Tízezrek voltak börtönben, ezeket kivégeztek. Az őrizetbevétel alatt és után uralkodó körülmények mit sem különböztek a fasiszta eljárásoktól. Fizikai kínzás lett a kihallgatások szokványos eszköze és a legegyszerűbb út a vallomások kicsikarására, fiatal korú « politikai bűnözőket » végeztek ki, túszoikat (többnyire a letartóztatottak családtagjait) használták fel a vádlottak zsarolására, foglyokat vertek agyon az ítélet előtt és után pusztán bosszúból, a börtönőrök és ÁVH-s tiszték élet-halál urai voltak, nem kellett elszámolniuk a bebörtönzöttek életével: embereket gyakran úgy végeztek ki, hogy búcsúleveleiket sem továbbították hozzátartozóiknak. Mindez részben a Szovjetunióban uralkodó « szocialista jogszolgáltatás » hűséges utánzása, részben « magyar újítás » volt. Még a többi sztálinista vezetők között is voltak, akik — Gottwald Csehszlovákiában, Bierut Lengyelországban — panaszkodtak magyar kollegáik túlbuzgalma ellen, ellenezték, hogy őket is bevonják a tömegterror magyar forgatókönyvébe. A buzgalom oka világos volt: Rákosi és terrorapparátusa nem akart egyedüli felelős maradni. Rákosiék gazdaságilag is látványos eredményeket akartak produkálni, elég itt Sztálinvárosra emlékeztetni azokat, akik akkoriban már éltek...

A társadalom a maga egészében alá volt vetve a politikai államnak: nem maradt olyan közösségi vagy személyes viszonylat, amely az állam zsarnoki szeszélyétől érintetlen maradt volna. Nem csoda tehát, hogy amikor ez a nép lázadt, *totálisan lázadt*, és amint az totális forradalmaknál történni szokott, megtalálta a lázadó szelleméhez méltó *szimbólumokat* is: Sztálin szobrának ledöntése a Bastille bevételéhez hasonlítható. A híres fényképek, melyek az ujjongó tüntetőket mutatják a zsarnok szobrának egy-egy darabkájával, egy világtörténelmi korszak végét jelzik. Politikai értelemben Sztálin nem 1953-ban halt meg, s talán mégcsak nem is abban a kongresszusi teremben, amelyben Hruscsov tartotta meg titkos beszédét, hanem Budapest utcáin.

De semmiféle mechanikus történeti koncepció nem magyarázza meg a történelmet. Az elnyomatás tényezői, melyek igen tiszta tényészetben jelentkeztek Magyarországon, végső soron jelen voltak *minden* népi demokráciában (elszigetelten nézve, egyikük-másikuk talán még nyomatékosabban is). Mégsem adódtak össze, hogy forradalmat produkáljanak. Ahhoz, hogy a forradalom kitörjön, részben véletlenszerű körülmények együttes jelenlétére volt szükség: egy *alkalomra*, hogy az ország lázadó szelleme nyívanosan jelentkezhessek, egy *nyelvre*, amelyen a panaszok és a követelések megfogalmazódhatnak, egy *ellenzéki csoportra*, amely kimondja a lakosság felháborodását, s megfogalmazza a programot, anélkül, hogy az első pillanatban törvényen kívül helyezték, egy *belső morális válságra* a zsarnoki uralkodó rétegen belül, amely megbénítja a döntő hatalmi centrumokat, elsősorban az erőszak szerveket: ezenfelül szükség volt a *tömegek önbizalmára* is, valamint *vezérre*. Mindezt megtaláljuk az 1953 és 1956 közötti Magyarországon, ismételjük: történelmi véletlenek következtében.

Mint dialektikus tanmesékben megesik, a javulás lehetőségét maga az ördög szolgáltatta. Több egybevágó tanúságtétel szerint Berija (aki 15 év tömegterrorjának irányítása után újsütetű reformizmusával és liberalizmusával akart kollegái elé vágni) volt a magyar vezetőségben bekövetkezett változások kezdeményezője: ő fogalmazta meg, hogy « Rákosi hamis túlbuzgalma rossz eredményeket szült », veszedelmes feszültség keletkezett, mely állítólag Rákosiból ered. Mivel Berija mangánbeszélgetésekben Gestapo-beli kollégái cinikus nyelvezetét használta, a Rákosihoz intézett elbocsátó üzenet hiteles is lehet: « Maga volt az első és utolsó zsidó király Magyarországon » — mondotta volna állítólag Berija. E szavak egyben Nagy Imre beiktatási beszédét is jelentették, az új partnerét a megosztott felelőségű vállalkozásban. Nagy Imrét a szovjet vezetők természetesen taktikai változások pusztá végrehajtójának szánták: ő lett volna az új Komintern-funkcionárius a hosszabb távú célok szolgálatában. Több mint húsz évvel hősi (mert maga-választotta) halála után elmondhatjuk, hogy ez volt a legnagyobb

hibák egyike, amelyet a szovjet vezetők az emberi jellem felmérésében elkövettek. Említést érdemel továbbá, hogy Nagy Imre 1953-as « új kormányprogramja » egy nyíltan desztalinizáló stratégia kezdete volt *három évvel Hruscsov « titkos beszéde » előtt* (természetesen Sztálin nevének említése nélkül). Az új kormánypolitika az önkényes rendőrségi előjogok erőteljes megnyirbálásától a gazdaságpolitika radikális megváltoztatásáig terjedt. Első ízben tűzte napirendre a « szocialista törvényesség » helyreállítását, középpontjában az életszínvonal felemelése és a türhetetlenül szűk gyeplőre fogott parasztság helyzetének megkönnyítése állott.

Rákosi rövid egy héttel Nagy Imre parlamenti bemutatkozása után tartott egy beszédet, amely alig leplezett hitelrontása és cáfolata volt mindannak, amit az « új kormányprogram » megígért. A huszas évek óta először került sor két program *nyílt összeütközésére* egy kommunista vezette országban. Szó ami szó, elég felemás volt ez a nyilvános összeütközés, hisz semmiféle nyilvános utalást nem lehetett tenni a két program közti különbségre. De az eltérés ténye lehetővé tette *mindkét fél* számára, hogy kialakítsa saját nyelvezetét és ez teremtette meg az új ellenzéki erő, a *kritikai szellemű kommunista értelmiség* fellépésének feltételét, anélkül, hogy az első pillanattól kezdve törvényen kívül helyezték. Mert a zsarnokság nyelve, amíg érintetlenül elevenen működik, egynemű is: nem tűr semmiféle szemantikai elhajlást. De most, két civódó program teremtette politikai ürben, amikor nem létezett többé az egyetlen « helyes pártálláspont », ellenzékiek szembeszegülhettek az apparátussal úgy, hogy ezenközben párt dokumentumokra hivatkoztak. Az ellenzék még később, Rákosi rövidéletű, 1955 márciusi győzelme után is képes volt mondanivalóját kommunista ideológiai és politikai fogalmakkal kifejezni. Másszóval miközben a nyilvánosság elé vitték az égető kérdéseket, belül maradtak a nyelvi — és nemcsak-nyelvi — pártkonszenzuson.

E belülmaradás ténye sokkal többet jelentett az ellenzék számára, mint manőverezési szabadságot. Csak azáltal tudták kiváltani a *belső erkölcsi válságot*, mely a rezsím

bizonyos életfontosságú hatalmi központjait megbénította, hogy ugyanazt a nyelvet beszélték, mint a pártkáderek. Mikor a kommunista írók, akik (s ez a jellemző az ellenzék akkori lelkiállapotára) az élcsapatot alkották, felhánytorgatták az ártatlanul kivégzettek és bebörtönzöttek szenvedéseit, mikor funkcionárius társaiknak megmagyarázták, hogyan mocskolta be mindez az « ügyet », mindazokban, akik morálisan érintetlenek vagy legalábbis érzékenyek maradtak, megrendülést váltottak ki. Maléter Pál példája nem kíván magyarázatot talán még a mai generációk számára sem. Bizonyos értelemben Kopácsi Sándor esete talán még jellemzőbb, noha kevésbé legendás. Mint fiatal belügyi funkcionárius, akinek azonban nem volt része az ÁVH gáztetteiben, megborzadt a szörnyűségek hallatán, megérezte, milyen közel volt ő maga ahhoz, hogy ezek részesévé váljon, s elhatározta: népe előtt fejezi ki bűnbánatát (vagy önkritikáját). Mint Budapest rendőrfőkapitánya, kulcspozícióban volt. Nem engedte, meg, hogy sortűzekkel tisztítsák meg az utcát a felkelőktől, a tüntetőktől, ehelyett a rendőrlaktanyák legénységét « a néphez való csatlakozásra » szólította fel: ez az elhatározása döntő lökést adott a forradalomnak. Mindezt csak olyan ellenzék hajthatta végre, amely az uralkodó csoport nyelvét beszélte.

A forradalom előfeltételei között említettük a *szükséges önccsalás* egy bizonyos mennyiségét is. Egy olyan szkeptikus és tapasztalt ember, mint Lukács György mondotta nekünk: kétszer táplált életében illúziókat. Egyszer 1919-20-ban, amikor azt hitte, hogy a világon egy éven belül végigfut a győztes proletárforradalom, másodszor 1956-ban, amikor azt hitte, hogy a szocializmust egy év alatt megtisztítják a sztálinista mocsoktól. Ez az illúzió nem csupán a kommunista értelmiségiekben élt: máskülönben hogy is vállalkozott volna ez a kis nép ilyen vakmerő lépésre?

A magyar forradalomnak megvolt a *vezére* is Nagy Imre személyében, aki szovjet gazdáinak őszinte meglepetésére az 1953-as taktikai manőverek sorozatát a szocializmus önkritikájának előjátékává változtatta. Nagy Imre eléggé anti-politikus volt ahhoz, hogy még *formális ön-*

kritikát se gyakoroljon 1955-ben avégett, hogy megmaradjon a Politikai Bizottságban és általában a vezetésben. Mintha csak nem is hallott volna a húszas és a harmincas évekbeli szovjet perekről, nyílt ellenzéki központot szervezett. Sőt, tudjuk, hogy a forradalom után még egy esélyt kínáltak neki ama sorozatos titkos tárgyalásokon, melyeket a kádárista és szovjet vezetőség folytatott vele Romániában 1957 elején: ő, akinek « megbocsátottak » volna, aki a Kádár-kormányba is bekerülhetett volna, ha sorsukra hagyja társait és megtagadja a forradalmat, inkább az akasztófát *választotta*. Persze, még némiképp körül kell írunk e szó jelentését: vezér. Nagy Imre minden inkább volt, mint karizmatikus vezér; a tömegek kezdetben csupán azért fogadták el, mert éles ésszel megértették, hogy egy kommunista ellenzékből jött politikusnál jobb alternatíva nincs. De az is tény, hogy a forradalom alatt, amikor úgyszólván nem létezett semmiféle államhatalom, egyetlen kísérlet sem történt Nagy Imre elűzésére. November 4-én hajnalig ő maradt a forradalom elismert miniszterelnöke. Azzal a negyven évvel együtt — vagy annak ellenére—, amelyet a kommunista pártban eltöltött, bizalmi szavazatot kapott Magyarország lakosságától.

Opportunista volt a forradalom napjaiban? Tagadhatatlan, hogy számos részleges követelés előtt meghátrált, de egy forradalmi mozgás körülményei között az ilyesmi nem szorul mentségre. Annál is kevésbé, mert Nagy Imre nem tett engedményeket alapvető szocialista eszményei, vagy az éppen akkor születőfélben levő magyar demokrácia rovására. De meghátrálásainak taktikai vonatkozásaitól eltekintve, alapvető politikai magatartásának « luxemburgista » jellege világos volt a kezdet kezdetétől. Mikor felfogta, hogy életének vezető eszméi legalábbis problematikusnak bizonyultak, ő, aki hű bolsevik volt 35 éven át, aki egyáltalában nem volt hiúság nélkül való ember, kész volt a politikai « tanulási folyamatot » újraindítani. A « népnek tett engedményei » (magában is egy jellegzetesen bolsevik fordulat) ebből az újraindításból származtak: hogyan is sejthette volna bolsevik beidegzettségével, hogy a pluralizmus és a Szovjetunió-

tól való függetlenség összhangba hozható alapvető szocialista eszményekkel és értékekkel? Habozásai *őszinte és igen szilárd morális meggyőződésből származtak, melynek politikai jelentősége volt*: Nagy Imre, anélkül, hogy a problémát elméletileg elemezte volna, megvonta bizalmát a machiavelliánus politikai realizmustól, nem hitt többé abban a hegelianus-machiavellista « dialektikában », amely szerint a szocialista politikának a « tiszta jövő » nevében kizárólagosan félelemre és érdekre kell alapulnia a jelenben. Nagy Imre olyan poszt-machiavelliánus politikára szavazott, amely a demokráciát a szocializmussal összekapcsolja. Ez a választása a bitóra vitte, de nem csupán mint nemzeti hős halt meg az akasztófán, *hanem mint reprezentatív kulcsfigurája a szocializmus történetének*. Mikor elfogadta a magyar nép gyakorlatilag egyöntetű döntését a pluralista demokráciához való visszatérésről (egypártrendszer és diktatúra helyett), és amikor személyes és politikai hitvallássá tette ezt, szilárd döntése, és legalábbis környezete többségének hasonlóképpen határozott magatartása a « proletárdiktatúra » álláspontjára megsemmisítő morális és politikai vereséget mér. Ezzel megkezdődött az eurokommunizmus hosszú és kanyargós útja.

A magyar forradalom előkészítésének története feltárja azokat a speciális nehézségeket, amelyekkel a Hruscsov utáni korszakban a Szovjetunióban és a népi demokratikus országokban működő ellenzéknek kell szembenéznie. Az ellenzék nem beszél többé « gazdái » nyelvét, tudatosan utasítja el a nyelvi konszenzust, mint ez Lengyelországban is kitűnik. Ennek azonnali következménye természetesen, hogy a hatalmi elit nem tanúsít *semmilyen* toleranciát *semmilyen* ellenzék iránt. A mai ellenzék *érettebb*, mint annakidején a magyar értelmiségi ellenállás « proto-eurokommunizmusa » volt, mivel kezdettől fogva tudatában van tulajdon *pluralista* jellegének. Ugyanakkor sokkal bonyolultabb helyzetben is van, mivel nem juthat hozzá a nyilvános önkifejezés ama formáihoz, amelyekkel a magyar ellenzék, a nyelvi konszenzus következtében, egy történelmi pillanatra rendelkezett.

Mindeddig a magyar értelmiség « proto-eurokommunizmusáról » beszéltünk, mert a magyar forradalom *előkészítéséről* volt szó. Amikor *magát a forradalmat* elemezzük, tárgyunk és terminológiánk megváltozik. Igen érthetően, mivel a « dolgozó tömegek » (hogy a « gazda » szótárát alkalmazzuk az alattvalóra), e tizenegy nap során tökéletesen új konszenzust alakítottak ki úgy negatív, mint pozitív értelemben. A lakosság negatív konszenzusa abban a « nem »-ben fejeződött ki, amelyet a megdöntött rezsimre csaknem mindenki kimondott szociális helyzetétől, politikai hitvallásától és kulturális háttérétől függetlenül. Az úgynevezett népi demokratikus országok látszatválasztásai 99 %-os eredményt hoztak a kormány javára (csak azért, hogy köznevetség tárgyává tegyék). A magyar történelem egyetlen *valóságos* — tudniillik negatív — 99 %-os szavazatát a forradalom napjaiban lehetett volna elérni, ha népszavazást tartanak a következő kérdésről: « Akarja-e, hogy a megdöntött rezsimet helyreállítsák? » És még akkor is fölöttébb kétséges, hogy a magasrangú párt- és titkosrendőrségi funkcionáriusok kitették volna-e a lakosság egy százalékát? Azoknak száma, akik « hűségesekek » maradtak, és akikre a kádárizmus rendszerint hivatkozik, nevezetesen az a 150-200.000 ember, aki az újjászervezett párthoz 1957 májusáig csatlakozott, nem mérvadó. Személyes tapasztalatból tudjuk, hogy számos olyan ember, aki később a kádárista párthoz csatlakozott, a forradalom idején egy demokratikus szocializmus hívének vallotta magát nyilvánosan; egyesek közülük csak azért csatlakoztak, mivel a pártot tekintették a szerény mértékben újrakezdhető javító tevékenység egyetlen lehető csatornájának.

A *pozitív* konszenzus elemeit nehezebb megtalálni, de legalábbis kettő létezett: a szabad, titkos választások követelése volt az egyik, többpártrendszer megteremtése céljából; a nemzeti függetlenség volt a másik.

Később ismételten hallottunk, ellenségtől és baráttól, a magyar tömegek « éretlenségéről ». Régi sztálinisták és kádáristák azzal próbálták magyarázni a « botrányt », magának a forradalomnak a létrejöttét, hogy egy egész nemzet éretlen volt. De barátaink között is volt olyan, aki

a forradalom történetét felidézve azon töprengett: mikor is mentek a magyar tömegek, érthető de naív túlbuzgalomban *túl* azon, ami még elfogadható volt Moszkvának? Úgy hisszük, amit éretlenségnek tekintenek, az éppen a magyar forradalom *határozottsága és történelmi nagysága* volt, mely magasabbra emelte annál a szintnél, amit a berlini 1953-as és a poznani 1956-os « éhségzendülések » képviseltek. A népszerű magyar adoma, amely szerint 1956 nem volt más, mint a csaknem évtizedes pártszeminárium záróvizsgálója, tökéletesen helytálló. A magyar tömegek megtanulták a leckét, megőrizték memóriájukban az unalomig látott forradalmi filmek jeleneteit: elsőnek a rendszer hírközlő központjait, a rádióállomásokat és a sajtót ragadták kezükbe, majd szétzúzták szimbólumait, a sztálinista uralom és magabiztosság jelvényeit, *tömegagitációval* (ahogyan az orosz munkások tették 1917 februárjában) aláaknázták és feloszlatták erőszakszervezeteit. Az utcákon fegyvereket osztogattak, új újságot kreáltak, a politikai hatalom új szerveit, és kinyilvánították egyértelmű akarataikat a szabad választásokra. November 3-án a sztálinista zsarnokságnak nem voltak többé szervei, eltűnt a tekintélye, legitimitási szimbólumai elvesztek. Mi tanúskodhat inkább egy politikai forradalom *érettsége* mellett?

A magyar forradalomnak valójában egy másik problematikus vonása volt: a látványos szakadék a forradalom *valóságos gyakorlata és nyíltan vallott ideológiája* (ideológiái) között. Ez nem kevés belső feszültséget okozott még hívei számára is. Egyfelől a lázadásban lévő tömeg a munkástanácsok létrehozásával visszatért a *szocializmus demokratikus tradícióihoz* (amelyek egyszersmind tősgyökeres magyar tradíciók is voltak, hiszen tisztán kibontakoztak az 1918-19-es forradalmakban). A magyar 56 büszkesége volt demokratikusan választott tanácsok spon-tán és egyetemes létesítése, gyárakban, tudományos és közintézményekben, iskolákban, irodákban, minden munkahelyen. Hogy a groteszket is hozzáadják a visszataszítóhoz, a későbbi kádárista győztesek, akik egy idegen hadsereg-re támaszkodva zúzták szét a munkástanácsokat, a tanácsok « nem-demokratikus » jellegére panaszkodtak,

arra, hogy a zavaros körülmények miatt nem mindenki vehetett részt a választásokban, s hogy úgymond, a hangoskodók és a « legdemagógabbb » elemek formálták a passzív többség véleményét! A tanácsok *gyakorlata* kettős értelemben volt *szocialista*. Egyrészt létezésük első napjától kezdve kiadták a jelszót: földet, gyárat vissza nem adunk, és ez kétélű program volt, amely egyaránt irányult a *volt tulajdonos* (földbirtokos és ipari kapitalista), valamint az *állami kizsákmányolás* ellen — mindkét minőségében szocialista jelszó volt. Másodszor pedig a munkástanácsok által bevezetett *közvetlen demokrácia* minden igazán szocialista mozgalom évszázados és visszatérő álma volt. Másfelől azonban az *uralkodó politikai ideológia*, az, amelyet az ember az utcákon, a munkahelyeken, a falakra ragasztott plakátokon vagy a forradalmi sajtó nagy részében hallhatott, láthatott, furcsa egyvelege volt 19. századi nacionalista frázisoknak, hidegháborús eszmefoszlányoknak, az önhipnózis gesztusainak és egy valamikori nemzeti (és forradalmi) nagyság ködös emlékeinek. Alkalmilag antiszemita kijelentések is találhatóak voltak. Lét és tudat ezen ellentmondása csupán a dialektika azon tanárai számára maradt rejtély, akik a lét és tudat dialektikájára tanítottak egy egész nemzetet kötelező szemináriumokon. A magyar lakosság — állami bérmunkások erőszakosan egy masszába gyúrt tömege, melyet az állam zsákmányolt ki, félemlített meg és nyomott el — *bérmunkások szocialista módján* lázadt fel az elnyomás ellen: nem szóban, hanem tettel változtatta meg, egy hétre a magyar történelemben, a *tulajdonviszonyokat*. De mint-hogy az elnyomó állam *magát szocialistának nevezte*, ráadásul olyan doktriner hatalom volt, amely az állampolgártól abszolút ideológiai engedelmességet követelt, és mivel a világban nem volt, vagy alig volt olyan szocializmusnak nevezett vonatkozási pont, amely ne azonosította volna magát az elnyomással, a spontán tömegmozgalom nem tudta magát másképp, mint negativitással kifejezni.

Elmélet és gyakorlat ezen ellentmondását nyilvánította aztán a pártsajtó meg a Fehér Könyv a konzervatív diktatúra-veszély abszolút bizonyítékának; miközben az el-

mélet vonatkozásait teljes részletességgel elemezte, a gyakorlat szocialista vonásait persze elhallgatta vagy befeké-
títette. Kétségtelen, hogy egy kis országban, amely még
igen hatékony hidegháborús elemeknek volt kitéve, a kül-
földi nyomás és a belső hisztéria következtében létrejövő
konzervatív diktatúra veszélyét nem lehet elvileg kizárni.
Annál is kevésbé, mert éppen a forradalom napjaiban
jelent meg a színen a harcos jobboldal, a Rákosi börtö-
neiben szerzett mártírglóriával a fején. Az 1945 előtti
időkből előlépett árnyak szórványos, ám tagadhatatlan
jelenléte a politikai színen, plusz a Budapest utcáin el-
követett atrocitások, igazolni látszottak azt a kádárista és
szovjet propagandát, amely szerint a magyar forradalom
félíg-meddig fasiszta ellenforradalom volt. Mi, akik ezek-
nek a visszataszító kegyetlenkedéseknek az idején nyíltan
tiltakoztunk ellenük és aláírtunk minden kezünk ügyébe
kerülő dokumentumot, mely beszüntetésüket követelte,
talán feljogosítva érezhetjük magunkat három megjegy-
zésre a magyar forradalom becsületének védelmében. E-
lőször: bárki jogosult a lincsbíráskodás elítélésére, kivé-
ve azt, aki a francia forradalomban elkövetett szeptemberi
mészárlásokat magasztalja gyermekeknek szánt tanköny-
vekben, egy kötelező állami indoktrináció keretében. (És
aki erre azt mondja, hogy nincs hasonlóság, mert a po-
litikai motívumok mások voltak, az csupán az elemi méltá-
nyosság abszolút hiányáról tesz tanúságot.) Másodszor:
a magyar lakosság, amelyet a világháború utáni demokra-
tikusan választott kormányok neveltek arra — nyilvános
kivégzésekkel —, hogy mit érdemelnek a politikai tömeg-
gyilkosok, helyesen érezte, hogy ez az egyetlen pillanat,
amelyben tömeggyilkosokat csakugyan meg lehet büntet-
ni, vagy különben ezek kicsúsznak kezeik közül. *Minden*
politikai forradalom mocskos és groteszk vonásai közé
tartozik, hogy első napjaiban az igazságot « találomra »
gyakorolják benne (tehát pontosan úgy ahogyan az igaz-
ságot nem szabad gyakorolni). Magyarországon az ered-
mény az volt, hogy ma Budapesten olyan emberek élnek
háboríthatatlanul, vagy egy betöréses lopásért kijáró bün-
tetés letöltése árán, akiknek múltja a Gestapo-főnököké-
hez mérhető, miközben a viharos napokban alacsony be-

osztású ávósokat, nemegyszer teljesen ártatlan áldozatokat lincseltek meg. Végül harmadszor: mindezt önhatalmú bosszúállók egy kis köre (jobbára a börtönből azokban a napokban kiengedett közönséges bűnözők) hajtották végre, miközben a lakosság tömege félreállt és vegyes érzelmekkel figyelte az eseményeket.

De még az sem alapozza meg kielégítően azt a feltevést, hogy konzervatív diktatúra veszélye állott fenn, és semmiképp nem igazolja a szovjet intervenciót. Már említettük azt az erőt, amely az ellenkező irányba terelte a politikai fejleményeket: a munkástanácsok létezését. Ezek keményen el voltak szánva arra, hogy megvédik a termelőerők kollektív (vagyis: szocialista) tulajdonát; csupán a világ legnagyobb hadserege és egy kivételesen barbár törvényhozás, mely még a *sztrájkra való felhívást is* halálbüntetéssel fenyegette, tudta összetörni ezt az elhatározottságot. Hogy is képzelhető, hogy ez az erő közömbös marad egy konzervatív diktatúra veszélye iránt? Békés körülmények között, a vérszomjas bosszúhangulat csillapultával a magyar választások minden valószínűség szerint nem hoztak volna gyökeresen más eredményt mint az 1945-ös választások. Természetesen a kommunizmus, még Nagy Imre « proto-eurokommunizmusa » is kisebbségbe szorult volna (Lukács György pesszimista előjósolása, amely 10%-ot adott a kommunista pártnak, szerfölött optimistának tűnik számunkra), de ez történelmileg megérdemelt büntetés volt, melyet még a morálisan ép kommunisták is jogosnak érezték. Valószínű, hogy a politikai színteret ideológiában és orientációban az olasz kereszténydemokráciához hasonló párt uralta volna, és talán keletkezett volna egy ideológiájában és funkciójában az olasz neofasizmusra emlékeztető párt is. De éppen olyan bizonyosan létezett volna egy igen erős szocialista-szociáldemokrata-parasztpárti koalíció, mely közvetlenül támaszkodhatott volna a lázadó magyar állami bérmunkások visszavonhatatlan politikai tettére: a munkástanácsok rendszerére. Ez önmagában új fejezetet nyithatott volna az európai demokratikus szocializmus történetében, a « kombinált demokrácia » fejezetét. Ezen a közvetlen (tanács) demokrácia keresztvezését értjük a *reprezenta-*

tív demokrácia rendszerével, olyan kombinációt, mely a lakosság számára nyitva hagyja a lehetőséget, hogy később, ha úgy akarja, másképpen döntsön sorsáról. Hadd húzzuk alá, hogy Marxszal egybehangzóan mi a termelési egységek szintjén megvalósított közvetlen demokráciát tekintjük a magántulajdon által fölvetett kérdések *pozitív* megoldásának; miközben az államosítás legföljebb a magántulajdon *negatív* megszüntetésének mondható.

Külön kell elemeznünk a magyar lakosság ellenálásában megnyilvánuló *érettséget*, november 4, azaz a szovjet invázió után. Az a tény, hogy gyakorlatilag semmiféle fosztogatás nem volt egy városban, mely hetekig rendőrség vagy más hatóság nélkül létezett, már önmagában a lakosság politikai tudatosságáról vall. Ráadásul az emberek spontánul rátaláltak a felfegyverzett városi gerillánál is hatékonyabb ellenállási formára. Az utóbbi eleve vereségre volt ítélve a világ legelső hadseregével szemben és csak a fontosabb magyar városok totális pusztulásával végződhetett volna. A hatásosabb út az *általános politikai sztrájk* volt. Tudomásunk szerint a monarchia elleni bizonyos spanyol tömegdemonstrációkat leszámítva, az orosz 1905 óta ez volt az első általános politikai sztrájk a világon. Az állítólag « ellenforradalmi » magyar munkásság egyedülálló tette volt ez a történelemben.

E sztrájk következtében az új kormányközpontok csupán követlenül a szovjet hadsereg szervezetére és erőforrásaira támaszkodhattak. De maga a sztrájk *nem* irányult a társadalom életének, mint olyannak a felbomlasztására, nem volt a lakosság ellen irányuló öngyilkos akció (a közszolgáltatások dolgozói például nem szüntették be a munkát). A november 4-et követő hét hét folyamán a munkabeszüntetések hol részlegesen bénították meg egyes iparágak életét, hol megint tágultak, de mindig pontosan meghatározott *politikai célt* követtek: ez a cél a szovjet hadsereg kivonulása és a letartóztatott Nagy Imre-kormány visszatérése volt. Később volt még egy korlátozottabb cél is: egy nemes szolidaritási gesztussal a munkások általános sztrájkot hirdettek letartóztatott vezetőik, Rác és Bali érdekében. Szinte fölösleges mondani, hogy ez

reménytelen utóvéd-harc volt. Mégis jó érzés számunkra, magyar szocialisták számára, hogy — míg például a száműzetésbe küldött Leo Trockijért egyetlen orosz gyár sem sztrájkolt — a magyar munkások általános sztrájkot hirdettek két társukért, két névtelen munkásért, aki pedig csak egy pillanatra jelent meg a történelmi színen, de akit ők választottak vezetőül.

Az általános sztrájk a politikai dinamikát az öngyilkos fegyveres ellenállásból áterrelte egy *békés*, de *aktív* közebe. *Mindkét* jelzőt hangsúlyozni kell. Ténylegesen a « lázongó » munkásság (és *nem* a kormányzat, mely szüntelenül mérsékletéről beszélt) mentette meg Budapestet és a többi magyar várost, egy olyan ellenséggel szemben, mely kész volt *bármire*, hogy leverje az ellenállást. A munkásság megmentette Magyarországot a tömegdeportálásoktól és tömegkivégzésektől, és egyben lezárta a forradalmat aktív módon. Különös, de tény, hogy ezt az érdemét maga a kormány is elismerte. Később kádárista körökben szokás volt irónikusan beszélgetni « a világtörténelem egyetlen sztrájkjáról, amelyet a munkaadó fizetett ». De maga ez a gesztus, a sztrájkolók « nagylelkű » díjazása is csak arról tanúskodik, hogy az államnak akkor el kellett fogadnia a munkástanácsok politikai autoritását: egy ideig a kormány tárgyalásokat is folytatott a központi munkástanács küldöttségével és ezáltal hallgatólagosan elismerte politikai létét.

Másrészt a munkások ellenállása hatalmas bizonyítéka volt az általános sztrájk *ellenállhatatlan erejének*. Az a fantasztikus kép, amelyet misztikus szocialisták, például Sorel, idéztek fel képzeletükben, és amely olyannyira emlékeztet az apokalipszisa, megvalósulásakor egy prózaibb, de éppúgy megállíthatatlan dinamikával rendelkezett: vagy központilag fizetik a munkásokat, minthogy semmiféle más forrás nem létezett, mellyel az *egész* lakosságot el lehetett volna látni, s ebben az esetben az állam tartalékai néhány hét alatt kifogynak, vagy megtagadják a fizetést. Az utóbbi esetben azonban a fosztogatás lett volna az önellátás egyetlen útja az egész lakosság számára, és a központi kormányzat újfent megoldhatatlan problémákkal állt volna szemben.

Saját erejéből egyetlen kormány sem tudta volna megoldani a problémát. Az iráni sah-ot saját népe hasonló módszerekkel kergette el, és De Gaulle még a hadsereggel sem tudott volna ellenállni, ha az 1968-as sztrájk-hullámok egy efféle tartós általános sztrájkhoz vezetnek. Hogy miért tudott a magyar kormány kitartani, az nyilvánvaló: mögötte állt a Szovjetunió e vonatkozásban kiemeríthetetlen tartalékaival, azzal a közismert elszántságával, hogy bármeddig elmegy, ha arról van szó, hogy egy kis nemzet ellenállását összezúzza. A Kádár-kormány helyesen lokalizálta a politikai ellenállás központját a budapesti munkástanácsban: emez az ország függetlenségi harcában és politikai forradalmában fellépő legkülönbözőbb erőket, nézeteket és rétegeket egyesítette. Mikor a 6-7 hetes gyakorlatilag általános sztrájk után a kormány letartóztatta a munkástanács vezetőit, s rendkívüli büntető rendszabályokat helyezett kilátásba, amelyek még a sztrájkra való úszítást is halállal büntették, a magyar ellenállás gerince megroppant és a forradalom összeomlott. Hogy ezt keresztül vigyék, a hatóságok részben a szovjet katonákra, részben arra az egy százalékra támaszkodtak, amely kívül állt a nemzeti konszenzuson.

Ha meg akarjuk vonni a magyar forradalom mérlegét, mindenekelőtt egy *negatív* elemre kell felhívunk a figyelmet: a magyar próbatétel az uralkodó bürokrácia számára *minden kísérletező kedv végét* jelentette. Ma már nem lehet eldönteni, hogy előzőleg volt-e őszinte hajlandóság a bolsevizmus mélyenszántó gyakorlati önkritikájára. De tény, hogy a hruscsovizmusnak nevezett korszakban — amely a magyar 56 után következett — semmiféle komoly társadalmi kísérletet nem kezdeményeztek vagy toleráltak soha többé. A magyar forradalomra adott válasz egyben megmutatta a kelet-európai államok *végső érdekegységét* is. Nem csupán az olyan őskonzervatív rendszerek, mint Ulbricht Kelet-Németországa vagy Novotny Csehszlovákiája álltak készen arra, hogy résztvegyenek a magyar forradalom elnyomásában, de még Gomulka rakoncátlan Lengyelországa a maga újszerű forradalmával is illedelmesen az előírt határok között maradt (és *nem csupán* a szovjet hadsereg jelenléte

miatt). Tito valójában veszedelmes precedenst teremtett saját országa számára, amikor azon a címen, hogy Magyarország « túlment a megengedhetőn », nem csupán saját — ezidőtájt igen fontos — hozzájárulását adta a szovjet intervencióhoz, de résztvett az intervenció utáni « első ember » kiválasztásában is¹, mi több, felkínálta, hogy csatlakozik az intervencióhoz (amit azonban Hruscsov, aki nem akart még gyanús szövetségeseket is a közelben, elutasított).

Másfelől a 20. kongresszus és a magyar forradalom egymástól elszakíthatatlan láncszemek voltak abban a tanulási folyamatban, amelyen a « valóságos létező szocializmus » megértéséhez a nyugati baloldali pártoknak és a nyugati radikális intelligenciának végig kellett menniük. A szocialista-kommunista-marxista értelmiségiek számára a bolsevizmus kezdete óta 1956-tal nyílt meg elsőízben a *személyes kiút lehetősége radikális nézeteik fenntartása mellett*. A nyugati kommunista értelmiségiek tömeges kiáramlása pártjaikból a magyar 56-tal kapcsolatban megváltoztatta a nyugati országok ideológiai térképét. Ezek az emberek ugyanis baloldaliak (sokszor éppen marxisták) maradtak, és szó sem lehetett arról, hogy a kommunista pártok titkos szolgálatok « ügynökeivé » nyilvánítsák őket. Ez a magyar forradalom *közvetlen* hatása volt.²

Az a « második forradalom » volt a magyar 56, amelyet Trockij olyannyira várt? Nem hisszük. A megkülönböztetés e ponton fontos, több mint ideológiai szőrshálhasogatás. Trockij számára a « második forradalom » az « igazán proletár, a hitelesen szocialista » forradalom volt, amely igazi szocializmushoz vezet. Mi ellenben igyekez-

1. L. erre vonatkozóan V. Mičunovič jugoszláv diplomata emlékiratait, francia kiadásban « Journées de Moscou 1956-1958 » (R. Lafont, Paris 1979), és pedig a november eleji brioni titkos tanácskozásokról szóló fejezetet (a francia kiadásban: 132-139. oldal). — *A szerk.*

2. Lásd erről még Kende Péter írását a jelen számban.

tünk rámutatni, hogy a « dolgozó tömegek », amelyek a magyar forradalomban résztvettek, kevésbé doktrinerek és politikailag gyakorlatiasabbak és józanabbak voltak, semhogy ideológiai előfeltevésekhez kössék magukat. Noha teremtettek olyan intézményeket, (a forradalmi munkástanácsokat) amelyek egy lehetséges szocialista jövő felé mutattak és legalább védőgátat jelentettek a konzervatív diktatúrára irányuló kísérletek ellen, egyszerűen azt tették forradalmukkal, amire minden politikai forradalom hivatott és *nem többet*: szétzúztak egy politikai zsarnokságot. A magyar forradalom *nem hozott létre semmiféle sajátos társadalmi alakulatot* és ez a « szociálisan semleges » jellege hozzátartozott nagyságához. Mert a forradalmaknak, amelyek abszolúte jogosult eszközök minden zsarnokság és a demokratikus rendszerek mindenfajta konzervatív megmerevítése ellen, csak két alternatívájuk van. Vagy mentesek egy előre kiagyalt szociális « mintától » (ami nem zárja ki szervezetek, intézmények, pl. munkástanácsok, stb., spontán kialakítását, azaz hogy már a jelenben egy meghatározott irányban formálják a jövőt), vagy pedig egy elvet hordoznak, kizárva minden más elképzelést — ebben az esetben többnyire, Robespierre-től Leninig, a politikai államnak a civil társadalom fölött megvalósított diktatúrájában teljesülnek ki. Radikális szocialisták gyakran voltak politikai forradalmak előfutárai és főszereplői, és ha forradalmi helyzetre kerül sor egy társadalomban, a szocialisták azok, akik « kihordásában » többnyire a legaktívabb szerepet játsszák. Ennek ellenére úgy gondoljuk, hogy nincs « igazán szocialista » politikai forradalom. A forradalmat megvalósító erők vagy nyitva hagyják az alternatívák erőterét a felszabadult társadalom számára, amikor is a dolgok kimenetele lehet szocialista és lehet más is, vagy ráerőltetnek egy meghatározott doktrinát a lakosságra és ebben az esetben legfeljebb a « despotikus kommunizmust » valósíthatják meg, hogy Marx kifejezését használjuk.

Ez az oka annak, hogy a magyar forradalom alternatíváit « demokrácia vagy konzervatív diktatúra » és *nem* — mint a kádárista Fehér Könyv tette — kapitalizmus vagy szocializmus fogalmaiban határozzuk meg. Pedig

mint szocialistáknak számunkra ez a probléma nem volt közömbös az események idején. Azonban nem azonosítottuk és nem azonosítjuk a leninista diktatúrát a szocializmussal mint olyannal. A magyar munkásosztály nem zuhanhatott vissza bármifajta olyan helyzetbe, — vegyük ki ebből az összehasonlításból az *akkori Görögországot, Spanyolországot és Portugáliát* — amely rosszabb lett volna mint az 56-ot megelőző vagy közvetlenül követő szegénység és elnyomás szituációja, megfosztva szakszervezeteitől és elemi szervezkedési jogaitól. Azok a reális alternatívák, amelyeket közti választásban a magyar lakosság elveszthette volna forradalmi vívmányait, a demokrácia és a konzervatív diktatúra volt.

A névtelen magyar szabadságharcosok százezrei, akik megvalósították a magyar forradalmat, nem voltak doktrinérek és nem érdeklődtek semmiféle « igazi szocialista forradalom » iránt. Őket a demokrácia érdekelte (ami pedig « osztálynélküli » mivoltában nevetség tárgya különböző szocialista doktrinák főpapjai számára). Nos, ezzel a választással tette meg a magyar forradalom a kötelességét nemzete iránt, ugyanis ezáltal hagyta nyitva az ajtót egy *igazi* szocialista átalakulás számára, — márpedig ez a legtöbb, ami ebben a században egy radikális politikai átalakulástól várható.